Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведниниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
июнь
13
среда
№ 134 (14334)

1925 чылда үнделиптинген
Өртүү 3 кап.

Чайлаглаашкын эгелээн

СААНЧЫЛАР ДЭЭШ САГЫШ САЛГАН

Частың соок хүнеринде мал-маганның децилгези баксыраа, сүт-сааны эвээжеп эгелээнинден Чаш-Тал сүт-бараан фермазының коллективи чогумчалыг черже көжерии шинтпирлээн. Хат, сооктан ыжык чер херек. Кыштаглан көшкеш, Суг-Бажы деп черге хонуп алганнар. Ол болза Кара-Суг аржазының чоогу. Ол ферманы Чадаана бар чораан улустар дораан эскерип казар. Орук аксы чер-ле болгай. Улуг-Хем районуң «Ак-Туруг» совхозтуң фермазы олдур.

Ол ферма анаа июнь айның 10-га чедер. Оон соонда чайлагже көжер. Эрткен чылын маллың чиир чемин чедир белеткеп албаанындан кыштыбора-будүүн ажып эрткен. Сенаж, силос болгаш саван аймаан 300-300 тоннаны белеткеп алза-даа, ол чедишпээн. Сиген хөй болгаш кыш ашкан. А ферманың ажылчыннары боттарының күжүбиле үүле 20 ажыг тонна сигенни белеткеп четтиккен.

Ынчалза-даа сүт саалдазын бадырбас дээш бар аргаларны ажыглап, курлавырларны дилеп тып алганнар. Ынчангаш бирги кварталда күрүнеге 60 тонна сүт салар планын 72 тонна кылдыр күүсеткен. Кышкы үеде безин мурнаачы саанчылар хөй турган. Боттарынга быжыглаан инектериниң бир хүнде-ле 115—120 килограммны Анчымаа Ховалыг, Февраль Намажап, Чойганмаа Сундуй саап ап турганнар.

Частың сөөлгү хонуктарында кыштатта турарга сүт саалдазы кудулап эгелээн. Ынчангаш оларның чазагже көшкени ол.

Чазагта келген соонда байдал өскерилгеп. Ол дугайында чугаалап бээри-биле ук фермада бригадир Даш-оол Таанович Кандандан дилээн мен.

— Маңаа келириве сүдүүс элбеп эгелээн. Суур чоогунга кадарар чер бар эвес, мында оът эки үнгендир. Ам сагза чогуур 331 инек бар. Оларның 163-үн саап тур бис. Бо хүннерге чедир төрээн 122 инектиң 115 бызаазы бар. Оларны азыраар улустарны быжыглаан бис. Бызаа ажаакчызы Валентина Даржаа бызаанның деизизин 40 килограмм чедиргеш, Наталья Шойдалга хүлээдип бээр. Наталья үгбай пенсиялай берген-даа болза, бодунун үш уруу-биле кады бызаа азыраап турар. Бодунун аргадуржулгазын уругларына дамчыдып берип, өг-бүле керээзин чарып алган. Сөөлгү чылларда багай эвес көргүзүглерлиг болуп, районга хамаанчок, республикага безин ады-сураа үнүп турар апаргаан. Ол өг-бүле бир бызааны-ла 140 килограмм чедир азырааш, хүлээдип бээр.

Сүт саалдазының талазыбиле алыр болза, баштай маңаа келириве мурнунда 163 инектен 560 килограмм сүттү бир хонукта саап ап турган болзувусса, ам 700 килограмм ажырып тур бис. Беш айларның иштинде күрүнеге 101 тоннаны дужаар турган болзувусса, ам 134 тонна чедирдивис. Оттуг черге келирге черле эки болур чүведир. Чайлагже көшкеш, электри-биле саап эгелээр бис. Ынчан, шынап-ла, сүт оондаа элбек болур.

Ферма Кара-Дытка барып чайлаар. Оттуг болгаш сериин тайгага инектериң сүдү көвүдээр, күжү немежир. Нинтизи-биле 838 мыйыстыг бода мал бар. Төрүвес болгаш эр чүвелерни үскеш баш удур тайгаже үндүрүпкеп. Төрүүр болгаш саар инектерни ам үндүре бээр.

Инек саар херексөлдерни чайлагже апаргаш, белеткеп эгелээн. Электри удазыннарының үзүлген черлерни улаглаан. Чагыларда конгаларны бүрүп тургускан. Саанчыларга айыыл чок болзун дээш артык көстүп чыдар сывырындактарны шарып аскылаан. Сүт сөөртүр машинаның оруун аштап арыглаан. Саалда соонда сүттү район төвүнге чедирери-биле автомашинаны быжыглаан.

Кижи бүрүзү болунун онаашкан ажылынга харыысалгазын улгаттырып, мергежилин бедидип ап турар. Саанчылар болгаш кадарчылар аттестация дужаап, теоретиктиг билиг-биле чеченгелиниң турар.

Коллективтиң кежигүнериниң амыдырал-чуртталгазынче совхозтуң дирекциязы болгаш ферманың бригадири сагыш салып келгениниң түнелинде ажылчыннарның ортузунда бажың чок кижи чок. Харын-даа фермада артык бичин бажыннар көвүдээн. Чыл санында-ла улуг бажыңнарны тудуп, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни ынаар киирип турар.

Амгы үеде фермада 15 саанчы бар. Оларны ийи кижи солун, дыштандырып турар. Ынчангаш дыштанып хүннерлиг болу берген.

Ферманың ажылдакчылары коллективтиг керээже киргениниң соонда ажылда хаара туттунган кижилернің саны артып турар апарган. Баштай 82 кижи ажылдап турган болза, оларны 54 чедир кылыргаан. Кижи бүрүзүнге ажылды хувааганының соонда, безин бо сан көвүдей берген. Саар инектиң саны 300 ашкан соонда бир кижиге 25 инекти быжыглап каарын бригадир чугаалап орар. Ынчап кээрде, саанчыларның саны кызырлыр болгаш алыр шалыны улгадыр. Ам саанчыларның айда ортумак шалыны 200 ажыг рубль. Ол хөй бе, азы эвээш бе? Эвээш болбайн канчаар. «Кижи бүрүзүнүң ортумак шалыны үш үстеп эвээш эвес турар ужурлуг» деп, ферманың бригадири саналап орар.

Оон алгаш көөрге, кижи дугайында сагыш салыышкын деп чүве бар. Бригадир ол фермага ажылдаа-ла чыл безин четпээн. Ол хиреде-ле бодунун ажылынче шуудап кире берген. Оон планнап олурарындан алгаш көөрге, баштай кижилер дугайында сагыш салыр, оон соонда олардан негелдеп күштелдирер. Амыдырал-чуртталгазын эжиндериниче кичээнгейин угландырар.

Кыштагны септээри-биле ийи кижини арттырып каан. Олар ам кажааларның эжиктерин болгаш үрелген шалаларын септээри-биле материалдарны белеткеп эгелээн. Кажааларның ишти-даштында боктарны арыглап ашташ, ирады төгеринге белеткеп каан. Бажыннарның печкаларын кылыр түүйбуларны дилеп тып турар. Күзүн саанчылар болгаш кадарчылар келгеш, кажааларны шеф-биле чылыглаар.

Ам Чаш-Тал сүт-бараан фермазының коллективи чартык чылдың сүт планны июнь айның 20 үеэнде күүсеп-тер дээш сорулганы салган ажылдап турар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Хой кыргылдазы—хүннүң чугула айтырыы

БҮДҮН ӨГ-БҮЛЕЗИ-БИЛЕ

Эрзиннин Сөөлчерге чоруп тургаш, ында хойжу кооперативтиг элээн хөй кежигүнери-биле ужуражып чугаалашкан бис. Амгы үеде оларны кол-ла сагышсыраап турар айтырыглары аренда харылзаалары биле кыргылда боор улус чорду. Деңшилгелиг, чаа арга-биле ажылдаар күзел улуста бар, түгле оон эге үезинде билдинмес түүлдер-ле хөй болуп турар. Аанакайын, чедир тайылбырлаваан, өөреттээн, билбээн бис дээр сөстер хөй.

Төрүвес аныяк хойлуг малчын Нина Араптанда база айтырыглар эвээш эвес. Чижээ, кыштатда бажыныың баланс азы арткан өртээн 10 муң рубль дээн, а аргажок эргижирээн чавыт кажааны 9 муң, чунар-бажыңныы 6 муң. Бажың амортизациязы (эленди-зи) дээш хойжу 190 рубль төлээр. Айтырыы: ол түннер кайыын үнүп келгенил? Өскедаа айтырыглары эвээш эвес. Ынчангаш малчыннарга сүме, өөредилге херек болуп турар, маңаа «Чаа орук» совхозтуң тускай эртемниглериниң — экономистериниң, бухгалтерлериниң болгаш өскелериниң-даа — сөзү негеттинер-дир. А чогум кол-ла чүве эки ажылдаары, артык чарыгдал үндүрбези деп чүвени хойжулар эки билир, оон бадыткалын кыргылда пунктузунга баргаш база эскердивис.

Баштайгы ол хүн кыргылда шоолуг шуудавайн барды ышкаш. Мурнунда кежээ суурга солун концерт (моол аалчыларның) болур дээн, чамдык улус ынаар баткан, ынчалзада бир-ле чылдагаан-биле оозу болбайн барган, даартазында он шакта деп каан. Улус чыып киирер дээн машина пунктуга эртен келгеп, ынчалзажок ында улустан концерттер чоруур күзелдиг кижи чок болду. «Көргеп болза эки-ле чүве-дир ийин, ынчалза-даа...» Хол хачызыбиле кыргып турган он ажыг кижи улаштыр-ла турупкан. А мурнунда хүннерде эдиктир, белеткеп каан он ажыг хачылыг электри агрегады сөөлзүрели ажылдап киргеп. Чамдык хойжулар «дүк арай хозаваан» диштеп, а өскелери «ол чүү дээринер ол, хозаваш, оон харын катап чыпшыып тур» дээн бичии маргылдаадаа үндү. Чүү, кандыг-даа болза, пунктуда ажыл эгелээн, кожазы хемде «Тарлашкын» кооперативте база ындыг.

А бир чамдык хойжулар пунктуже далашпайн турлар, оларның бирээзи — үстүнде адаанывыс малчын Араптан. Ол өөнүң ээзи чылгычы Амыр-оол база уруглары-биле хоюнуң хөй кезиин кыргып апкан, адыш дүк-даа халас барбаан. «Кыргаан дээш чарыгдал база чок болур» деп ордулар.

База бир хойжу өг-бүле Долгарлар — хачы тудуп шыдаар кижи бүрүзү пунктуда ажылдаан турлар: хойжу боду Анай-оол, өөнүң иштин Татьяна, онгу классчы уруу Долаана, шеригден келген оглу Сайын... Кайызын кандыг дээр, база-ла шевер, кежээ улус, чоржук.

Александр ДЕМБИРЕЛЬ.

ЧУРУКТАРДА: хойжу Анай-оол Долгар кыргылдада; хоочун малчын Сагар Даржап.

Владимир ДОКМИТТИН тырттырган чуруктары.

Чаңгыс аай политхүн: айтырыг болгаш харыы

ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Май айда республикага болган чаңгыс аай политхүнде көдүрүүгеп айтырыглариын бирээзинге бөгүн Тыва агроүлетпүр эвилелиниң кооперативтериин, бүдүрүүгелериң болгаш хууда дузалал ажылагыйларын хөгжүдериниң талазы-биле бөлүктүк удуртукчузу К. А. Башанов харыылап турар.

Республикада он чеди бүдүрүүлгелер болгаш каттыжышкыннар дузалал ажылагыйны тудуп турар. Ниитизи-биле оларның саны 34. Оларга 7,8 муң гектар девискээрлиг черни, оон иштинде 4,6 муң гектар тарылга шөлүн үндүрүп бергеп. Дузалал ажыл-агыйында 400 баш мыйыстыг бода мал, оон иштинде 280 инек, 2,9 муң хаван, 2,0 муң ажыг баш хой, өшку бар. Эрткен чылын эзтти, сүттү, картофельди база ногаа аймаан 1,4 миллион рубльге бүдүргеп болгаш сайгарган. «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның, ыяш ажыл-агый база сут-мелиорация каттыжышкынларын дузалал ажыл-агыйлары продукция бүдүрериниң хемчээлин өстүрүп турар.

Продукцияның бот-үнезин белидип шыдаваанындан чамдык бүдүрүүлгелер дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп чадап турар.

Сөөлгү чылларда хууда дузалал ажыл-агыйы база элээн сайзыраан. Оларның саны республикада 38,2 муң. Мал тудуп турарларның саны өзүп турар болгаш, республикада бүдүрүп турар мал продукциязының 30 ажыг хуузу оларның үлүүгүне онаажып турар. Хуузунда улус чылдын-на картофельди 10 муң тонна чедир, 2,0 муң тонна ногааларны ажаап өстүрүп турар. Ынчалза-даа көдээ черде өг-бүлелериниң 9,2 муң хирези мал-даа тутпайн, огород-даа чок болуп турары четпес.

Агроүлетпүр эвилели бүдүрүүгелерге болгаш хуу кижилерге маллың чаш төлүн садып алырынга, чер үндүрүп бээринге, чемшчидилге база техника-биле хандырарынга дузалап турар. Хөй мал тудуп турар тараачын ажылагыйларга черни ажыглаарының талазы-биле тускай шинтпирни юриднктиг ёзу-биле хүлээп алыры негеттиин турар.

Геннадий КОЛМАКОВ.

СЭКП ТК-га хурал

Июнь 11-де СЭКП ТК-га эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомларының болгаш обкомларының бирги секретарларының чөвүлел хуралы болуп эрткен. Хуралды СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев ажыткан. «Башкартынар рынок экономиказынче шилчиири-биле холбашкан чамдык айтырыглар дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кылган.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге болгаш Россияның партия конференциязынга белеткелдиң чоруп турарын чугаалашкан. Ол айтырыг талазыбиле дыңналыгны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев кылган.

М. С. Горбачев чөвүлел хуралга үүве чугаалаан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң улус депутаттарының бирги Съездизи

Съезд июнь 11-де ажылын үргүлчүлээн. Эртенги хуралга Президент чөвүлелиниң кежигүнү **Е. М. Примаков** үүве чугаалаан. ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Съездиниң депутаттарынга кыйгырыын ол номчаан.

«Съездиниң июнь 9-та болган хуралынга чамдык депутаттарны Б. Н. Ельциниң эвилел телевиденнезинге берген интервьюзуи чогуур үезинде дамчыттайн барганынга ССРЭ Президентизи хамаарылгалыг деп бадыткаан турганы даап болдаашкын болур. Харын-даа ол интервьюнуң дугайын ук айтырыгны Съездиге чугаалажып эгелээн үеде бир дугаар дыңнадым. Өөрүк-чөңгээлиг бо айтырыгны кымныы база кандыг сорулга-биле организастаанын тодарадып илередирин РСФСР-ниң улус депутаттарындан дилеп, Мээн адрезимге хамаарыштыр шын эвес үүлдерин чугаалап турган кижилер хөйүнүң мурнунга буруузун миннир боор деп илеген тур мен» деп кыйгырыгда чугаалап турар.

Е. М. Примаков чурттуң политиктиг удуртулгазы чуртта байдалды хандыр өөренип көрбүшаан, боттуг күштерни каттыштырар дээш чогуур хемчеглерни алыр деп турарын онзалап демдеглээн.

Оон соонда депутаттар Съездиниң ажылын чыдып турар массалыг информация чепсектериниң ажылын таарыштырар болгаш контроль-даар комиссияны бадылап тургускан.

Дараазында Россия Федерациязының күрүне суверенитединиң дугайында декларация төлевиделии чугаалажып эгелээн. РСФСР-ниң чаа Конституциязын ажылдап кылырынга үндезин болур бо чугула документиниң моол мурнунда инитизи-биле үүлдүг деп хүлээп алган турган. Төлевиделди чедир ажылдап кылыр талазы-биле комиссияның даргазы **О. И. Тиунов** депутаттарның саналдарын кандыг ялзылыг киргениниң дугайында дыңнадыгны кылган соонда, декларацияның төлевиделии үүлдер аайы-биле сайгарып тургаш, хүлээп ап эгелээн.

Декларацияның эге үүлүнге хамаарыштыр моол мурнунда боор турган хуралдарга улуг маргылдаалар тургустунуп кээп турган. РСФСР ССРЭ-ниң составынга федерация азы конфедерация хевири-биле бактаан кирер ужурлуг бе деп айтырыг тургустунуп турган. Депутаттар бо удаада эге үүлүү мындыг утка-биле хүлээп алган: «Съезд Россиниың Совет Социалистиг Федеративтиг Республиказының бодунун девискээринге күрүне суверенитедин чарлап база чаартынган ССР Эвилелиниң составынга эрге-хоойлуг демократтыг күрүнеге тургузар шинтпирлиинин лугайын медеглеп тур». Декларацияның үшкү үүлүнде бижээн: «РСФСР-ниң суверенитединиң болгаш күрүне эрге-чагыргазының үнер дөгүнүң илергейлекчизи болза оон хөй националлыг чонуу болур». Бешки үүлге хамаарыштыр депутаттар моол мурнундагы шинтпирни хевээр арттырган. Ынаа ССР Эвилелиниң хоойлу актылары РСФСР-ниң суверенитиг эргелериниге дүүшпейн баар болза, оларны күштүг боор кинерии тур соксадыр деп айтыкан. Сески үүлде РСФСР-ниң девискээрин оон чонунун бүгү-ниити күзелсоруун барымдаалавайн өскертип болбас деп айтыкан.

Өске-даа үүлдерни мындыг ялзылыг сайгарып чугаалашканының түнелинде декларацияның кол-кол үүлдери хүлээп алдынган. Автономиялар дугайында айтыныг чедир шинтпирлеттинмээн.

Съездиниң чапсар үелериле Дээди Советтин Республика болгаш Националлар Советтеринге сонгулдалар болган. Республика Советинге ам-даа 5, а Националлар Советинге 3 кижинин чедир соцгутпаанын саналга комиссиязының даргазы дыңнаткан.

Съезд ССРЭ-ниң Тараачыннар эвилелиниң тургузукчу бирги съездизинге байыр чедириишкинин чоруткан.

РСФСР-ниң улус депутаттарының бирги Съездизи ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

ТАРААЧЫННАРНЫҢ ТУРГУЗУКЧУ СЪЕЗДИЗИ

ССРЭ-ниң Тараачыннар эвилелиниң тургузукчу съездизи июнь 11-де Москвада ажыттынган. Хүн чурумунун кол айтырыы — тараачыннарның эрге-ажының илереткен Бүгү-эвилелдиң чаа нинтилел-политиктиг организациязын тургузары. Съездиниң ажылында чурттун бүгү девискээринден келген ийи муң ажыг делегат киржип турар.

Экономиканың хөй талалыг боор турар болгаш үндезин экономиктиг реформаны боттандырып эгелээн байдалдарда аграр секторну чаартырының оруктарының дугайында илеткелди съездиниң оргкомитединиң даргазы, колхозтарның эвилел чөвүлелиниң даргазы И. И. Кухарь кылган. Эдериңчи илеткелди ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Министрлер Чөвүлелиниң Азыңчем болгаш продукция садыр алыр талазы-биле күрүне комиссиязының даргазы В. В. Никитин кылган.

Съездиниң ажылында М. С. Горбачев, А. И. Лукьянов, Н. И. Рыжков, Е. К. Лигачев, Ю. Д. Маслюков, Е. С. Строев киржип турар.

(СЭТА).

ПУНКТУЛАР БЕЛЕН ЭВЕС

Рейд

Бай-Тайга районуң ажылагыйлары каймызы-даа хой угланыышкынныг. Ынчангаш орулгазының хөй кезиин оон ап турар. Бо чылын 58,5 тонна дүктү 39161 хойдан кыргыа алыр планныг. Хойну баш бурунгаар тургускан план ёзугаар шынарлыг болгаш дүргеп кыргыыр ужурлуг. Июнь айның баштайгы он хонуу эрткен. Бо чугула кампанияже район канчаар киргенил, белеткели кандыг болганыл, ам кыргылда ында кандыгыл? Бо дугайын чоокта чаа Бай-Тайгага чораан, кыргылда пунктуларындан көрдүүс.

«Мурнакчы» совхозтуң кол зоотехниги Светлана Шожулоол кыргылдага ук ажылагый канчаар белеткеңгениң мынчаар тайылбырлады:—7767 хойну июнь 15-тен эгелеп кыргыыр бис. Пунктуның эргелекчизиге Өөлет-оол Донгак, дүк класстакчыларына Валентина Күжүгет, Екатерина Иргит ажылдаар. Электриг 25 хачылыг 2 агрегатка доктаамал 14 кыргыкчы ажылдаар. А оларга суурнун херээжен чону немежир. Ажылдаар кижилерни бруцеллезка удур дарый тарып эмнеп, камгалаар ужурлуг. Мал эмчизи Алдын Ада-оол бо хүннерде хой чуурунга хереглээр 840 килограмм креолинни эккел алган. Бо эм өске мал-маганны чуурунга чедишпес чыгыы...

Тайылбыр мындыг. Чедишпес чыгыы дээр-дир. А чүге ындыгыл? Кызылда зооветеринария хандырылгазында ол эм четчир дугайында чоокта чаа ук албан чериниң ажылдакчызы солунга база бижээн ийик чоп?

Кол зоотехниктиң харыызы ындыг-ла-дыр. А чогум пунктуда байдал кандыгыл? Кыргылда пунктузу совхоз төвүнден арай озалаашта, үстүү талада турун турар. Анаа чеде берген бис. Таннывл Дажыйоол бистиң уткуп алды:

— Шагда-ла тутканындан, оон соонда септеэзининден мында серилер аажок үрелген. Бускаш, өске черже көжүрер үези келген кажаалар бо — дидир.

Шынап-ла, пунктуну көөрувуске, чаржынчыым. Серииң дээвииринде шиферлер ойбакдежик. Пунктуның иштин аштап арыглаваан. Хой кажаазы бузук, аңаа база-ла хол дегбээн. Столоваяның иштинче кирип чададывыс. Чүге дээрге чанында бугадан суг чире шаап келгеш, иштинде хөлденген. Чоокта чаа маңаа өшкү кыргып турган болгай. Ол хиреде пунктуну 8 хачының удазыннарының чамдыызы чанагаш. Барып-барып, «думчук аксында» пунктуну шак ынчаар эдилээрге болур бе? Ажыл-ишчи мөзү чок-тур-ла.

«Тээлиг» совхозтуң кыргылда пунктузу район төвүнүң чанында, барык кожа. Ында байдал база мырынай чаржынчыг. Кажаларының дээвиирлери дежик. Столовая кылдыр тутканы ийи өрээл бажыныың соңгалары салдынмаан, эжик, анмаары чадагай. Печканы бузуп каапкан. Шалазы боктут. Эрткен чылын бо ажыл-агый кыргылдага белеткенгения, хойну орай кыргааны-биле чайлаглаашкын саадайнын, боттарының кыргыкчыларын организастап чадааш, Эзрбек суурдан, ол хире талыгырдан, тудугжу аныяктар чалааш, хоюн кыргыдаар ужурга таварышканы «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга каттышкан рейд материалынга шүгүмчүлеткен турбуже, бо чылын оон чогуур түннел үндүрбээни эдептиг. Байдал шак мындыг турда, 7463 хойну, кажан, канчаар кыргыыл, дүктүн шынарының дугайында чугаалаан херек бар бе?

Совхозтуң кол зоотехниги Иваа Монгуш тургустунган байдалды эн-не дувуренчиг кылыр медереп көргеш, бо ажылдың харысалгазын, чугулазын барымдаалааш, организастыг хемчеглерни үйгу-чыдын чок алыр ужурлуг.

«Бай-Тал» биле «Кызыл-Даг» совхозтарның пунктулары өскелериниге бодаарга, черле, дээре. Олар мурнунда өшкүлерни база чамдыызын аңаа кыргыгылаан. Ынчангаш белеткели шору. Электриг хачылар, хой чуурунга херек креолин четчир. Пунктуларның эргелекчилери, дүк класстакчылары ажылдап кирипкен. Кызыл-дагжылар 3241 хойну кыргыыр болгаш чууру-биле хемчеглерни ап эгелээнин көрдүвүс. Ынчалза-даа бо ийи ажыл-агыйның кыргылда пунктуларында кылыр үүрмек үүлдер ам-даа бар. Ажылдың планын, графикти-даа тургуспаан. Ажылдаар кижилерни бүрүн четчелеваан, эмчиге шинчитдээн.

«Кара-Хөл» совхоз 7631 хойну кыргааш, оон бирээзиниде-не 1,5 килограмм дүктү алыры планнаан. Июньнуң баштайгы хонуктарында элээн хойну кыргааш, дүктүн хозалбаанындан ону түр соксадыр ужурга таварышкан. Совхозтуң ийи бригадазының чамдык хойжулары кыргылда пунктузундан 40—50 километр ыракта чурттап турар. Кыргыыр маллы шуптузун совхоз төвү — Дапсы-Аксы суурже сүрүп эккээри берге. Кара-Хөл бажында Үстүү-Элдиг-Хем деп черде хураган кадарлыы Семис-оол Хомушку кодан хоюн кыргыдар дээш, үш хүн дургузунда сүргеннге хомудан орар. Ажыл-агыйның удуртукчулары, тускай эртемниглери Сукпакка азы Туралыг-Аксына немелде пункт, хой чуур ваниз кылын алырын чүге бодаваан ирги?

Амгы үеде кайы-даа ажылагыйның девискээринде чаъчаашкын шоолуг чагбаанындан оът-сигенниң үнгени пат. Малды тайгаларже дораан көжүрериниң үези келген. Ынчангаш ажыл-агыйларның удуртукчулары, зооветспециалистери кыргылданы дүргедедир, үени хилис эрттирбес дээш, ажылды шалыкын организастаар херек.

Чуглур МАНДАРАА,
Владимир САЛЧАК.
АУК-тун ажылдакчылары.
Александр ХЕРТЕК.
(Шыныың корр.).

Дувуренчиг медээ

ИШТИ ХЕВЕРИК ИНЕКТЕР

Час орайтап дүшкен. Чаъс кызамныг, кандаашкыныг чай болуруп агаар-бойдустуң амгы байдалы херечилеп тур. Мурнуку чылларда дег, Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң Хемчик унундан Көк-Терек ховузуче каш чыл бурунгаар казып үндүргеп инженер системалыг суттарылга бутазы чонга улуг ачы-дузалыг. Ол бутаның суу-биле хөлдедип суттаргаш, тараан сигенниң үнүжү бо чылын чаагай, сырыг, бедик боор турар.

Шак ол девискээрде, суурнуң ээзанда Теректиг-Чарыкче углай Ийменің ажылчы чонунун шеф-биле тудуп алган кажаазының шынары багай, каш сызырындак демирлерни чагылар аразында хур кажаа хевирлей хергеш, тенниг харагаа аргып каан. Ону суурнуң кажар инектери мыйыстары-биле үскүлээш, ынаар кирер эжиктер «ыглылап» алган.

Ол чорук совхозка-даа, чонунуң хууда дузалал ажылагыйынга-даа каража-когаралды чедирип турар. Чижээ, эрткен чылын Ийме суурнуң чурттакчыларының хууда малмаганы тарымал сиген шөлүнче шургуп киргеш, ону чээш, ишти хеверип, өлүп-даа турган таварылга бар.

Көдээ Советтиң күүскому, хууда малды организастыг кадартырынче кошкак кичээнгейин салган.

Үстүнде аваанын четпестер бо чылын база-ла чайлаттынмаан. Оон уржуунда чонунуң хуузунда инектери кажаалар чирии-биле дамчып киргеш, Көк-Терек ховузунда тарып каан, хоолулуг сигенни чиргеш, база-ла өлүп эгелээн. Чиг сиген ындыг хоралыг.

Аъш-чем программазын амыдырал боттандырарынга чонунуң хуузунда малы дузалал ажыл-агыйы улуг роль-дуг болгай.

Аракчаа ОНДАР.

Партийжи амыдырал

НЕМЕЛДЕЛЕРНИ КИИРГЕН

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП-ниң Уставының төлевилелдерин Кызыл хоорайның партия эге организацияларында чугаалажырын уламчылавышаан. Хоорайның коммунистери болгаш партия кежигүнү эвестери партияның сөлдизинге чугаалажып төлевилелдерни үүлдүзүзүнүп, деткип турар.

Ооң-биле чергелештир Төп Комисситтиң Платформазының төлевилелиннге немелделерни, кызыдаларны киирип турар. Тыва агроүлетпүр эвилелиниң парткомунуң, Садыг министерствозунуң, башкы институдунуң, эртем-шинчилел институдунуң, Тываның геология-шинчилел экспедициязының партия эге организацияларының коммунистери Платформа төлевилелиннге өлүүн немелделерни, саналларны киирген. Экономика айтырыгларынга хамаарышкан кезээн кошкак ажылдан кылганын айыткаш, ону күштелдирер талазы-биле чамдык саналларны киирген. Соңгуулалар дугайында Хоойлу амзаа чедир кылдынмаан, депутатка ажыл-иннарны, черээженнерни аныктаанын өөрүш соңгуп турарын демдеглээш, ону көрүүдүрүп соңгаан турар. Идеология талазы-биле партияның моон соңгаар кылыр ужурлуг ажылларын Платформада делгеренгей эвес көргүскей, ону эн чугулага көрүп, амгы үеде эле тургустуңуушкунуң негелделериннге дүүштүр кылырының чугулазын коммунистер чугаалап турган. Партияның съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Платформазының төлевилелиннге хамаарыштыр өскедаа саналларны киирген. Партия эге организацияларының хуралдарынга, партияның хоорай конференциязынга коммунистериң СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелиннге хамаарыштыр өскедаа саналларны киирген. Партия эге организацияларының коммунистери Платформа төлевилелиннге өлүүн немелделерни, саналларны киирген. Экономика айтырыгларынга хамаарышкан кезээн кошкак ажылдан кылганын айыткаш, ону күштелдирер талазы-биле чамдык саналларны киирген. Соңгуулалар дугайында Хоойлу амзаа чедир кылдынмаан, депутатка ажыл-иннарны, черээженнерни аныктаанын өөрүш соңгуп турарын демдеглээш, ону көрүүдүрүп соңгаан турар. Идеология талазы-биле партияның моон соңгаар кылыр ужурлуг ажылларын Платформада делгеренгей эвес көргүскей, ону эн чугулага көрүп, амгы үеде эле тургустуңуушкунуң негелделериннге дүүштүр кылырының чугулазын коммунистер чугаалап турган. Партияның съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Платформазының төлевилелиннге хамаарыштыр өскедаа саналларны киирген. Партия эге организацияларының хуралдарынга, партияның хоорай конференциязынга коммунистериң СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелиннге хамаарыштыр өскедаа саналларны киирген. Партия эге организацияларының коммунистери Платформа төлевилелиннге өлүүн немелделерни, саналларны киирген. Экономика айтырыгларынга хамаарышкан кезээн кошкак ажылдан кылганын айыткаш, ону күштелдирер талазы-биле чамдык саналларны киирген. Соңгуулалар дугайында Хоойлу амзаа чедир кылдынмаан, депутатка ажыл-иннарны, черээженнерни аныктаанын өөрүш соңгуп турарын демдеглээш, ону көрүүдүрүп соңгаан турар. Идеология талазы-биле партияның моон соңгаар кылыр ужурлуг ажылларын Платформада делгеренгей эвес көргүскей, ону эн чугулага көрүп, амгы үеде эле тургустуңуушкунуң негелделериннге дүүштүр кылырының чугулазын коммунистер чугаалап турган. Партияның съездизинге СЭКП Төп Комитединиң

Оруктар болгаш транспорт, оларның ажаалда - хайгааралы

ХУУДА БОДАЛЫМ, САНАЛЫМ-ДЫР

Орук шимчээшкиниге озал-оңдак болдурбас дээш КАИ болгаш орук ажылдакчылары сөөлгү үеде тодаргай ажылдарны чер-черде кылып чорудуп турар. КАИ ажылдакчыларының чолаачылар-биле харылзажырының культуразы бедзээн, оларның эптиг-эзлээ, дузаргаа ажок апарган. Оон ынай сөөлгү үеде, хайгаараалды орук шимчээшкинин эне нарын, дүвүрээзиниг, берге черлериге чорудуп турар болу берген.

А ажылчыннар аргыжылга оруктарын эде кылып, алгыдып, чаартып турар. Ынчалзадаа оруктарга, кудумчуларга озал-оңдак болур чоруктар көскүзү-биле эвээжевейн турар. Оларның чылдагаанарын мындыг кол үүлдерге хамаарыштырып болур деп бодаар мен.

Орук шимчээшкинини чурумун шын сагыры. Бо үүл чүгле машина-техника башкарыкчыларынга эвес, кижи бүрүзүнге хамааржыр. Оруктарга, кудумчуларга — каяа-даа техниканы эзирик башкарар чоруктар хөй болуп турар.

Оон ынай база бир кол үүлдү бистер сагывайн турар бис. Ол үүл дээрге техника мунупкаида, хөлүн эрттир дүрген чорудар, ол черле үү деп үвел, хенертен берге байдалга таварышса канчаарыл? Ол бүгүү чолаачы кижи техника башкарып чоруур үеэниде үргүлү бодап чоруур болза эки. Техника башкарып чораш, хөй чон аразы — хөлзээзиниг черлерге, кудумчуларга кайы хамаанчок халыдар, ол чорук хай-халапка чединиг болурун биле тура-ла, ынчыг боор-дур.

Ада-иелер назы четпээн оглу, кызынга янзы-бүрү техника мундурар, харын-даа улуг өртектиг машина-балгатты садып бергилээр-дир. Ол эки-ле ыйнаан. Техника бирлер болуру черле ажыктыг. Ынчалзадаа машина-техниканың даашшимээни бичии кижилериниң нерв системазынга багай салдарлыг деп үвени бодаза эки.

Ажы-төлүнге улуг өртек-биле машина садып бергеш, аажок-ла мактанып чоруур кижилерге база таварышкан мен. Ынчангаш ада-иелер акша-көпеектин үнезин оглунга, уруунга чедингири-биле тайылбырлаары ажыктыг деп бодаар мен.

Оруктарже, кудумчуларже кичээнгейин угландырар. Оруктар болгаш кудумчулар сөөлгү үеде техника шимчээшкинин негелдезинге ыракта дүүшпейн турар. Ырак черлер-биле аргыжылга кылырынга халалыг кончуг апаргын. Оруктарның үрелген участоктарын кылып турар. Ынчалзадаа оон шимары мурнунда турганынга четпес.

А шимчээшкинде орук ажылчыннарын уштап баштап турар тускай албан черлерини саны база хөй болдур эвесте. Күрүнедеи хөй акша-хөреңгини үндүрүп ап, ону чарыгдап турарынызга четпестер бар деп бодаар мен.

Мында чамдык чижектерден кирейн. Аная-ла чыткан оруктарны, кудумчуларны кылырывыс ол дээш үрегдеп каптар болгай бис. Олап техника хамаанчок чадаг кижилер эртери безин бергедей бээр. Үрээрин дүрген үреп каптар, а кылырда шаг болур. Ындыг таварылгалар Кызыл хоорайда хөй болуп турар. Өске областар, крайларда чүге ындыг эвезил? Моон алгаш көөрге, чамдык удуртукчуларның, ажылчыннарның харысалгазының кошкаанда, хыналданың четпезинде ышкаш-тыр.

Бисте аргыжылганың кол адыры автооруктар болганда, олче кичээнгейин угландырары күзенчиг-дир.

Шынар чок кылдыр кылган оруктарга чоруурга, эрткен машиналардан чаштаан даштар соңгалар шилдерин буза дээптер боор-дур. Ол шилдерни катап тып алыры дыка берге. Мында чүк машиналарының чолаачылары база бурулуг. Чүге дээрге олар дүгүйдер соонга үзүн, калбак резиналар кылып албайн турарлар. Ону КАИ ажылдакчылары тоомчага алза канды гыл?

Ылаңгыя Элегес-Аксындан Кызыл-Хавак, Арыг-Үзүүнден Чарынныг-Арт кырынга чедир база Ак-Туруг биле Чаа-Хөл аразының оруктары дыкв багай. Ол черлерни чамдык участоктарын чылдыңа септээн турар, ол хирезинде ында экижээн чүве чок: шынар чок кылырга ындыг болбайн канчаар. Ол участоктарны дарый эки шынарлыг кылыры негеттинин турар.

Ам чаа кылып турар оруктарга хамаарыштыр каш сөс. Самагалдай — Эрзин, Эөрбек—Баян-Кол аразының оруктарын чаа кылып турар. Оларның белен апарган участоктары база бар. Оларны кылганы база-ла ындыг кончуг эки эвес. Асфальтылаттынмаан чамдык черлери тар, кызыы. Чамдык дески черлерде сай, даш төп каан, ону ынчаар кылган ажыы чүл? Кадыг, курган черни аная-ла дескилеп каап болбас турган бе? Ол артык ажылдарга база чарыгдал үндүргени билдингир ышкажыл. Акша-хөреңгиин камнап, эде тургустунуп ажылдаар үе келбээни ол бе?

Бо-ла бүгү четпес үүлдерни шуптуваус көрүп, билип турар бис. Орукту кылырда, оон төлевилелин бадылап, аная чарыгдаар акша-черенгини канчаар чарыгдаарын билип турар удуртукчулардан эгелээш республика чергелиг дарга-ларга чедир харысалгалыг болур үе ам черле келген деп бодаар мен. Бо айтырыгны республиканың Улусчу контроль комитеди холга алыр болза эки-дир.

Техниктиг ажаалда кооперативтерни тургузуп алза канды-гы? Районнар төпте-ринде, Кызыл хоорайның девискээринде акша-хөреңги үндүрүп турган каан КАИ-ниң машиналар хынаар гаражтарлыг, оңгарларлыг албан черлери аная-ла үрелип турарын көргеш хомудаардыр мен. Оларны кижилериин хууда машиналарыга техниктиг ажаалда кылыр кооперативтер кылдыр эде организастаза кандыгыл? Оларның чамдыктарын ынчаар ажыглап болур арга бар хевирлиг. Кызылда техниктиг ажаалдалар станциялары боттарының баазаларының бичезиден хууда машиналыг кижилериин негелдезин чедир хандырбайн турары билдингир. Оон ынай машина-техниканың ээзи кижи ону чараш, көрүштүг кылдыр, техниктиг негелдеге дүүштүр эдилээрин күзеп чоруур болгай. Ынчалзаа ол күзел бүтүнмейн турар. Биеэзе, ээ кижи техниканы эки бөлбөзинде, чүнде, херек аныы кезектерни тыывылбайн баарында. Мону организастап кылырда, ол черлерге техниканы эки билир 2-3 кижилеп тургускаш, оларның шалының күрүнеин доктааткан чуруму өзүгаар техниканың ээлери төлээн кыллыр тургузуп ап болгай. Хууда машиналыг кижилерден артык кезектерни садып алгаш, ону сайгарган соонда өртээн ол организацияның ажылчыннары ап турар кылдыр доктаадып тургусса кандыгыл деп саналдыг мен.

Ынчан КАИ ажылдакчыларынга таарымчалыг байдал тургустуна бээр. Шоолуг эвес үредиктиг машиналарны ол-ла черинге эвээш үе иштинде эдиптер. Оруккa озал-оңдак болур чорук база эвээжээр, хуу кижилерде ажыглаттынмайн чыдар артык кезектер база сайгартына бээр.

Ону ынчаар кылырынга КАИ ажылдакчылары улуг сонуургалдыг болуруп күзээрдир мен.

Самбуу ЭРЕЛЧИН,
Элегес-Аксы ортумак школазының башкызы.

МИЛИЦИЯНЫҢ ЧАА ФОРМАЗЫ

МОСКВА. Төптүн милициязының кезектери чаа формаже шилчип кирген. Ону сураглыг модельер В. Зайцев чогаатткан. Эрткен ийи чылдың иштинде Омоннуң КАИ болгаш № 5 милиция салбырының, Арбаттың девискээринде милиция ажылдакчылары форманың шенелдезин эдилеп эрттирген.

Чаа форма холга кедирер херекселди болгаш карак чажы төгүлдүрер газты астып алырынга таарымчалыг болган. Төптүн милициязының удуртукчулары эрги формабиле деннээрге, чаа форма кончуг таарымчалыг деп демдеглээн.

Ол корум-чурумну эрестиг болгаш шинтпирлиг камгалаарынга, хамаатыларга хамдарылгазынга көскү болгаш таарымчалыг кылдыр саналаа.

ЧУРУКТА: милициянның сержантызы Олег Костеев.

А. ПОГИННИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

КӨДЭЭ СОВЕТ БАШТАЗЫН

Улуг-Хем районунуң Ак-Туругунуң Кара-Суглa аржаанының эм-таңа шынарының дугайында чугаа республикадан дашкаар безин аажок алгаан. Ол аржаанга киргеш, аарының эмнээшкини тааржып, та чеже кижиниң кадыы чүгээртеп, сегээн үүве! Аная даянгыыштыг келген кижилер даянгыжым каапкаш, базып чангылай берген деп суг дамчыыр чугаалар бар. Черле ынчаш. Кара-Суг аржаанының эм-таңа шынары чонга билдингир-ле болгай.

Өөренген чаным-биле, үе орайтай-даа берген болза, 1989 чылдың август 31-ден сентябрь 6-га чедир өг-бүлем-биле аржаанга барып дыштандывыс. Күс эгезин аржаанның кончуг бышкан үези деп чоонуң чугаалаары-даа шын. Агаар-бойдус кончуг каан, серии-даа болза, чылыг хүнер турду. Бистиң-биле кадыы Хакасиятан, Кызыл хоорайдан, Тываның ангы-ангы суурларындан эдээн хөй кижи дыштангаш барды.

Бойдус камгалалыныче улуг сагышты Совет чазак салып турда, бо аржаанны ажыглап, арыг-шеверни сагып турары каракка чаржычыг. Майгыннар тигер черлерни чурумчутпаан. Дыштанып каапкан кижилер чаварда майгынының девискээрин арыглавас, богун каапкаш чоруй баар, бөк төгөө чеонн тускайлап, чыылган бокту үндүр сөөртпейн турар, аржааннап келген улусту оттулар ыяшбиле хандырбайн турарындан ол чоок-кадыда ыяшты камхайыра чок хыдып туруп берген, аржаан бажы «лагыыр» дээш хадыннары, талдарны пестер-биле кургады «боогулап» каан. Аржаанның суунун элбээ, оон эм шынары ол чоок-кадыда турар арга-ыяштын, агаар-бойдустун байдалындан хамааржыр деп үве амгы үеде билдингир болгай. Пөс баглаар тускай ыяшты чазап тургузуп болгай. Шуптузун алаар болза, аржаанның ажыглалын экижидер таалазы-биле кылып болгу дег ажылдар, ону ажыглап турарында четпестер ам-даа бар.

«Ак-Туруг» совхозтуң удуртулгазы, Ак-Туруг көдээ Совет чамдык ажылдарны кылып турза-даа, чедир кылдыымаан, хол четпээн үүлдер хөй. Аржаанның ажыглалын хире шаа-биле удуртуп турар Кара-оол Даспак-биле чугаалажырга, бодап, боттандырарын күзеп турар үүлдери бар хире чорду. Мээн саналым бар, ол чоокта «Ак-Туруг», «Найырал», «Искра» дээш өске-даа совхозтаның күжүн кадып тургаш, Кара-Сугга дыштанылга черлерин аржаандан арай ырады тудуп, аржааннаар, эмненир дээн кижилерге таарымчалыг байдалды чүге тургузуп болбас деп. Аная эгелекчи рольду Ак-Туруг көдээ Соведи ойнаар ужурлуг деп бодаар-дыр мен.

Дамдын КАРА-САЛ.
ССРЭ-ниң улус депутады.

ЫЯШТАР КАЙНААР БАРЫП ТУРАРЫЛ?

АЛТАЙ КРАЙ. Россияда чүс-чүс хемнер бар. Олар боттарының балык байлаабиле байлак. Ыяштарны хемнер-биле салдап бадырып турар. Хемнер-биле салдап баткан ыяштар аная ирип баксыраан, сугларны болгаш дириг амытаннарны хораннап өлүрүп турар.

Хемнер-биле ыяштарны салдадып бадырарын соксадыр дугайында чугаа каш чылдарда улаштыр болгулаан. Чүгле автотранспорт-биле сөөртүр дээн. Ол чорук оруктарга чылдагааннаар болган. Улус депутаттарының Дагг-Алтай облазы элээн хөй доктаалларны хүлээп алган. Оон түнелинде хем-биле ыяшты салдадып бадырары таарымча чок болган. Пөштү кезерин хоруудаан. Дыттарны чудуктап хем-биле балырарга, олар сугже ханы дүжүп кирер боорга бадырбастаан. Ынчангаш оларны автотранспорт-биле сөөртүрүп шинтпирлээн. Оруктар тулуу сөөлгү үеде хөйү-биле туттунуп турар. Бо чылларда ыяш белеткелчилеринге автомобиль парктары хөйү-биле өскен.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктарның уржуундан хемнерниң сугларының шынары баксырап, салдан бадырган ыяштар кайнаар барып турары хөрээмни өйүп чоруур.

Россия чурттуң бүгү черлериниң 92 хуузун ыяш-биле хандырып, ССРЭ-ниң күрхандырылгазының хереглелин база күүселип турар. Чуртта тудуг материалдарының челишпейн турарының бир чылдаганы шаанда ыяштан туткан ыылган билириниге кижилердери болур. Моош-биле чергелештир өг-бүледен кайы хире улуг харысалга негеттинип турарын чугаалаваскадаа билдингир. Бүгү үвениң тудушкаа бо ышкажыл: өг-бүле кандыг болдур, ниитилел база ындыг болур, кижи кандыг болдур, өг-бүлези база ындыг болур, а кандыг ажы-төлү өстүрүп каары — аданеден хамааржыр. Дыка хөй таварылгада «даргалар чүү кылып олурарыл?», «шагдаалар кайнаар көрүп турарыл?» дээн чергелиг чарбышкын чөп бе? Ийе. Олар база аная оңурбас ужурлуг. Ол ындыгдаа болза, ада-иелериң талазындан кончуг хөй үүлдер хамааржырын утпаза эки.

Хоорай, суурлар кезин чоруп турар ээлээдилер кымнарның төлдерил? Оларның дугайында Кызыл хоорайның назы четпестер хүлээр болгаш хуваар чериниң ажылдакчылары ада-иезиниг дыңналыргa, безин тоовас болуру кэйгамчык. 14-18 харлыг оглу азы кызы хонук-хонуу-биле хамаанчок, чангыс кежээ безин чиде бээрге, ада-ие улустун чүрээ канчаан оожургалдыг шыдажыл олурарыл? ИХМ-ниң уруглар хүлээр болгаш хуваар чериниң инспектоуу Н. И. Бурхинова-биле чугаалашкан мен. Ол уруглары аная чеже-даа хонарга, сураглаваас ада-иелериң ханзызы узун дээрзин бадыткады. Чижээ, Кызылдан 10 харлыг Лиданың авазы А. М. Монгуш, Каа-Хем суурдан 14 харлыг Мартаның ачазы Д. С. Монгуш (авазы Чаданада чуртта турар) уруглары чаңгыс-даа ап келбээнер. (Сөөлүнде Мартаны Ак-Довуратан төрел угбазы аппаргаан).

Сөөлгү үеде Улуг-Хем райондан, ылангыя Шагаан-Арыгдан уруглар хөй кирип турар. Чижээ, 10 харлыг Сергейниң авазы Буйницкая, 14 харлыг Эдуардтың авазы Цыбина оолдары каш-даа уруглар хүлээп алыр черже кирерге, тоовас болганнар. Кызылдан 14 харлыг Слегтин Аваза Гаврилова уруглар хүлээп алыр черниң мырынай дужунда чуртта турар хирезинде, оглу аная 74 хонарга чаңгыс-даа кээп көрбээн. Оон ие эргезин казып каан боорга, ону ол төлүнден адырлып алышкын кылдыр саналаа хире. Оол авазынга чагаа база бижээн, оозу сонга баарындан эртер-дүжерге көрүп олурар. База-ла Кызылдан 12 харлыг Женя уруглар хүлээп алыр черге 60 хоиган. Ачазы Михаил Юрьевич оглуң ап келбээн (авазы ону бичизиниде-ле каапкан). Шамбалыгдан 15 харлыг Т. Ондарны ада-иезиң ап келбеске участок шагдаазынга хүлээдип бергеннер. Оол боду мунгак, чүве мыттавас, «хөөкүйну ада-иезин эттээр хире» деп Наталья Ивановна каразыды.

Бо каш чижек безин чамдык ада-иелериниң ажы-төлүнге кандыг хамаарылгалыын артык тайылбыр чокка көргүзүп турар-дыр. Ол уруглар каякаяа чоруп турар болурул? Бирги кварталда автовокзалга 36 уруг хонуп чыткан, ПТУ-1-ниң ниити чуртталга черинге — 14, мурнуу микрорайонның каат бажыныңарның подъезд, подвалдарындан—7, дискотекалардан — 7, «Кызыл» аалчылар бажыныдан — 6, ажыл-чем садыгларындан булочка, сүт аймаа оорлан турган туттурган уруглар — 7.

Районнардан уругларын Кызылда төрелдериниче акшакөпеек бербейн чорудупкаш, сагыш шелээн олурар улус бар боор-дур. Келир үениг дээш, ажы-төлүвүс дээш харысалганы дыңзыдып, боданыр үе келбээн эвес чүве бе мон? Төлүг чүгле төрүп кааш, оон салым-хуузун агымче салыптар эрге ада-неге турар бе? Болувусту кижилер деп санап чоруур болзувусса, шак ындыг арын-нүүр чок, чон мурнунга ынчыг, сеткил чованчыг үүлдер болдурбас ийик бис.

Кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар чоруктарның нептерел турарының чылдагаанын Алдан-Маадыр суурдан тудугжу **Ширин-оол Ооржак** ажыл чок чоруктун тывылганы-биле холбап турар. Оон чагаазындан мындыг одуургларны маная киирейн: «Кайда-даа ажылдавайн турар аныяктарны ажылга хаарە тудар деп саналдар үнүп турза-даа, оон чүү-даа бүтпейн турар. Школа дооскананыяктар улаштыр өөренип кирип чадап каарга, оларны ажылга белен хүлээп албас болур. Тывага чылдынна чайгы үеде Кавказтан келир валчыларывыс хөй акшалыг черлерже ажылдап кирип алган болур. Эрткен чайын Алдан-Маадыр школазының өөренікчилериниң соодукчузун суурларның болгаш бичин хоорайларның буурап сандараанында. Чамдык таварылгаларда кижилерни суурларже көжүп чурттаарынче хаара тудары чугула деп көрген. Кижилериниң чурттаар оран-бажыны холлар херек.

Чоокта чаа Алтайның суурларынче чурттуң бүгү черлериниң ийи муң чыгыы өг-бүлелерни көжүрер бодал тургустунган. Крайкүүском үш кезек черден ыяшты кезерин тускайлап болур. Ындыг турбуже, Иркутск облазындан сөөртүп эккелген ыяш-биле бажың тударын көрүп турары элдептиг болгаш кайгамчык.

Алтайның тараачыннары боттарының ылараан, хоозураан суурларындан ангыда, хем-биле салдадып бадырган тудуг ыяжы-биле чаа бажыңнар тудуп шыдавазын билип турарлар.

ЧУРУКТА: кажан-бир шагда маная кижилериниң үүү чангыланып турган.

В. САДЧИКОВТУҢ фотозу болгаш сөзү.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Кижи • Өг-бүле • Ниитилел

ЭКИ ӨГ-БҮЛЕДЕН ЭКИ КИЖИ ҮНЕР

Келир үеже көрүш бөгүнгү чалчы салгалга ынаныш-биле холбаштынар. Ниитилел кандыг аныяк кижилерни өстүрүп алыр болдур, оон сайзыралы, шынары база шак ындыг болур. Кижилер угаанныг, культурлуг, эки үүлче чүткүлдүг, чазыылдыг, сарыылдыг болган тудум, ниитилелдиң хөгжүлдези улам белик леннелдиг болур. Чырык черде чүү-даа чүве аразында тудуш харылзаалыг дээрзин чедир ожаавайн баргаш, «мен канды-даа болзумза кымга хамаан» дээр тоожок болалларга алзып, болуунче хол чангып чоруур кижилер аравыста бар. Мерген угаанныг боларалыкчы классиктерни номналында мында хамаарыштыр мындыг бодал бар: кижи ниитилелден кажаалда хостуг болуп шылавас.

Бо сөстерниң утказынче хамылап көрөэлиңер даан. Шынап-ла, бистиң кайывыс-даа өскевистен хамаарылгалыг ышкажыл: бажыңга кижи кады чурттап олурар улузунан, а ажылынга — кады ажылдап турар эш-өөрүнден, ниитизиде кижи чурттап турары ниитилелиниң дүрүмнеринден (бижиттинген, бижиттинмээндаа) хамааржыр чурттаар апаар. Бир эвес бистиң кайыбирээзис салым-чолун аайы-биле Робинзон Крузо ышкаш, эзи ортулукка чурттай берген болза, ынчан ол ниитилелден хостуг боой болур. А бистиң кайывыска-даа ындыг үүле таварышпаан болганда, бис шуптувус каттышкаш, чангыс ниитилел болганывыста, бот-боттарывыстан хамааржыр чурттаарывыс албан болурдур.

Бо чазын Кызылга мээн таныырым 23 харлыг аныяк кижиниң чүрээн оон-биле үеченге назылыг аныяк оолдар бижек-биле эйдеп, амы-тынынга чедип кааннар. Хөөкүйну ажаал турда, кандыг-даа кадыг, ширинн кижи ыыдашпайн баар, ол хире коогунчуг, мүңгаранчыг болур чорду. Ол оолдар дерзин үүлгедин-биле чеже кижиниң салым-хуузунга ялымныг чолукту чедирип каан-дыр? Оглунуң чырык чер кырында чогунга ава хөөкүй ам-даа бүзүревес, ол каржы шын-биле ненин чүрээ канчап-даа чөпшээрежип шыдавас. Таанда, оон угаакныг, чараш, кижизиг оглу моон соңгаар чырык хүнүг көрбейн, кара чер аланда чыдып алганы ол бе? Аарыг-аржыкка, айыыл-халапка таварышкан эвес, аная-ла чанчыккан аайы-биле «Амдыызындаг» дей каапкаш, ажылынче талып үүдү чөп?! Авазынга, чоок кижилериннге оон «Амдыызындаг» дээн сөзү сөөлгүзү болганы ол бе?

Аная чораан аныяк чежизин дүржок, дерзин чоруу-биле хайыралыг амызындан чарып кааш, демги оолдар ниитилелдиң бир эртем-билиглиг чалыы кадрының чонунга бараан болуп ажылдаар аргазындан адырган, ава кижини назынының иштинде халактадып каан, оон чаш төлүн өскүс арттырган, оон дүңмаларының чүрээн кергеткен, дөрүл-төрели, эш-өөрү ханы хомудан чыдып калган... Болаарга-ла чангыс кижи ышкаш, а херек кырында оон дазыл тыткан харылзаалары эметкчок ышкажыл.

Боду ышкаш амылыг, ачыыренниг аныяк кижиниң амыдыраар аскын кежиин боогдаан болганда, дүржок чолуктар ол үүлгединиин ялазын дөмей-ле чүктээр апаарлар. Амыдыралда халас чүве чок... Кижиге бак чүве кылып каар болзунза-ла, ол сээн бодунга кажан-бир дөмей-ле кандыг-бир хевирлиг кыллыр дериг эглип кээр. Долгандыр бүгү чүве дооза тудуш харылзаалыг. Кижиге эки сеткил, кара бодавас болзунза, олар сеңээ база ындыг хамаарылгалыг болур. А ындыг эвезе—ханыы база хиреліг болуру чайлаш чок. Тыва улустун ындыдан-на чиге сөөлээр үлегер домактарының бирээзи канчап «Бак сагыш башка халдаар» дээн-дир? Бак, кара сагышты хөрээнге даады тудуп чоруур болзунза, ол кажан-бир болуунун бажыны чиир. Чоонун чечен-мерген сөглеп каан сөс бүрүзүнде-ле улуг угаан, ханы утка сиңген.

Чоонун чүс-чүс чылларда чыгдынган сарыылдыг угаанбодал байлакшылыынан, кижилериң чаагай үнелиг үүлдерни сиңирген чанчылдарындан ойталаар деп чүве, ону хереңсевес, бодап билбес чорук сагыш-сеткилдиң хоозуралынга чедирер. Сөөлгү үеде аныяк-өскениң ортузунда боду ышкаш амылыг кижиниң тынынга чедер дел кончуг ёралыг үүлгедиглер көөрдээнинге дүвүреевейн олурар кижи чок. Ол дугайында редакцияга кээп турар чагаалариның авторлары хөлзеп бижип турар.

«Найырал» совхозтуң малчыны **Кара-оол Монгуш** редакцияже бодунуң чагаазын мынчаар эгелээн: «Сөөлгү үеде кижиниң амы-тынынга чедер, күштеп-чазарлаар, оорлап-дээрбеддээр чоруктар чаңгыс мени эвес, хөй чонну дүвүреткен айтырыг апарган. Бир кежээ (февраль 23-те) дунмам бажыныңга баар дээш үнүп кээримге, эзирик аныяк оолдар бөлүк-бөлүк кылаштажып чоруурга, ол аалдың оолдарынга үдеттирип алдым. Эскерип чоруурумга, ол эзирик оолдарның шуптузу чепсектиг, ыяшдаш-даа туткан, балдыбижектиг-даа кижи бар. Оозун аная-ла көөлүдүр чайын кылаштажып чоруур чорду. «Дружинниктер, шагдаалар чок чүве-дир аа?» деп эдерткен оолдарымдан айтырарымга, «клубта боор ийин» дидирлер. Байдал ындыг берге турда, суурда көдээ Совет, совхозтуң директциязы чүүү көрүг турарыл? А совхозта партком, комсомол комитеди база бар болгай. Эрткен чылдан бээрдө корум-чурум камгалалыг күштелдирер талазы-биле хөй-ле докталл-саавырларны үндүрүп турду. Ол ышкаш оорлаар, самогон, брага кылыр чоруктарны болдурбазы-биле тускай комиссияларны СЭКП обкомунуң секретарьларын баштадыр тургускан болгай. Кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демисел чорудар түр комитетти Ч.-Д. Б. Ондарның удуртулгазы-биле тургусту. Бо комиссияларның кылып чоруткан ажылының түнелдери көөлдебейн-дир, кем-херек үүлгедиишкиннери кызылбаан».

Хүндүлүг Кара-оол Ховалыгович, чеже-даа комитеттер, комиссиялар тургузуп турда, биске кажан, чежен көскү түнелдерлиг болуп келген ийик? Комиссия тургузуптарга-ла байдал өскерлип, экижил кээр турган чүве болза, бис ону мунну-даа тургуза шаап алыр бис. Түр хамаанчок, доктаамал-даа комиссияларның эки ажылының түнелди ындыг-ла көөлүбес, Безин чадаарда акша-шалыңның ажылывысты орта кылып чадажып олургаш, кайда-чүде түр бөлүктерге дер төгүлдүр ажылдаар шаавыс кайда боорул дан? Өгезинде элээн алгыржып кааш, чоорту элезинче сиңген суг дег, эстип-хайлы бээр, түр хемчеглер эчис түнелдер бербес «эгелээшкиннер-дир» ийин. Аная олурбайн, кандыг-бир ажылды чорудуп турарының карак дугларын хемчеглеринге ынаныр, бүзүрээр бистеринин, кижи хөөкүйлериниң, чөгел төпези-даа кончуг-ла-дыр!

Сандаралдың чылдагаанын үстүкү черлерге чарбыныы белен-не болдур ийин. Ийе, харын, удуртулганы хүлээпп алган соонда, даргаларның ыяап-ла харысалгалыг болуру билдингир. Ол ангы чугаа-дыр. Ынчалза-даа аныяк-өскениң кижизидилгезин, ажы-төлүң ажы-чаның аланелер бир дугаарында харылаар ужурлуг эвес бе? «Найырал» совхозтун төвүнге кежээлерде эзирип алгаш, ок-бижек чайын кылаштажып чоруур аныяк оолдарның ада-иелери бар-ла ыйнаан? Олар кежээ када оглу чүүү канчап чоруурун чүге көрбезил, хайгааравазыл? Ажы-төлү чагып, сургаары ада-иениң хүлээлгези эвес чүве бе? Тыва улусчу кижизидилгениң бир дугаарында-ла сарыылдыг, биче сеткилдиг, хүндүлээчел, чазыылдыг чоруктарга, азы өскээр чугаалаарга, кижизиг болурунга ажы-төлү өөредириниң чүс-чүс чылларда чыгдынган чаагай чанчылдарын херексевестээнивис мүңгаранчыг. Маная Тыванын ССРЭ-ге каттышканы ышкаш, тыва чонуң амыдыралында төөгүлүг болуушкуннарын салдары халас барбааны билдингир. Эртем ажылы эвес, аная солун материалынга этникти дөстерге хамаарышкан казыышкыннарны кылыры берге. Кол айтырыг — тургустуган байдалдан канчап үнерил? Айтырыг кижиниң өйдүктүр шивегейлеп кээр.

База бир чагааны номчуптаалыңар. Эрзиниден **Минчээ Домаа** эрги чаагай чанчылларны эгидип алырының дугайында чагааны бижээн: «Аныяктарның ажы-чаңы хамаанчок, улуг улустун бодун ап чоруурун шаандагызынга четпес апарган. Мен бичии чорумда улуг улус чоруурун чаңынга бактажып, алгыржып, кыржып турбас чүве. Ам уруг-дарыг дыңнап турда, орус-тыва бак сөстөрни аланелер чеже-даа чугаалаар апарган. Шаанда «Кыргын-авам канчап барганы ол?» деп бичии кижиниң айтырынга «Кырган-авам кызылдустай берген» дээр турган. «Өлүп калган» деп черле ынча дивес. Ол бистиң тыва чаңчылывыс чораан.

Ажыл чок аныяктар суурларда көөдээн. Мен бодаарымга, пенсияже үнген улус аныяктарга орнун чайлан бээр болза эки-дир. Оон ынай школа доозар аныяктарны комсомол болгаш депутаттар холга ап тургаш, оларның кижи бүрүзүнге өөредилге азы ажылга тургустунарынга дузалажыры чугула. Көрүп чоруурга комсомол талазындан аныяктарга черле идиг бербейн турар. Аныяктар аравына тайылбыр, ажык чугаа чоруттас.

Эрги тыва чаңчылдарывысты өөредир, дөзеп алыр кырганнарывыс ам ховартал бар чыдар. Аныяктар, уругларым, оолдарым, өскен-төрээн черинерге турум ажылдап, багай чүвеге өөреңмейн көрүнер. Каш борбак тыва улус ботботтарывыс өлүржүп турарывыска, таан мүңгаранчыгдыр. Эки чүвени эгин ажыр кылыңар, бак чүвени баш ажыр октаңар, уругларым».

Бөдүүн тыва хөрээжен кижиниң чагыы барык чалбарыг чыгыы дыңналырын эскерип олур бис. Ниитилелде угаанбодал культуразы кудулаанының ниити чылдагааннары дыка хөй. Ынчалза-даа кижиниң хевирлеттинин тургустунарының эге баштайгы үндезиннери өг-бүледен эгелээр болгай. Чаш кижиге кадык-чаагай мөзү-бүдүштү эгезинден тура хевирлээр болза, ол өзе бергеш-даа багай салдарга белен алыспас. Кол-ла чүве — кижиниң бичизинден тура угаантыр болгаш шыдамык өөредири, чагып-сургаары, эки-бакты ылгап билириниге кижилердери болур. Моош-биле чергелештир өг-бүледен кайы хире улуг харысалга негеттинип турарын чугаалаваскадаа билдингир. Бүгү чүвениң тудушкаа бо ышкажыл: өг-бүле кандыг болдур, ниитилел база ындыг болур, кижи кандыг болдур, өг-бүлези база ындыг болур, а кандыг ажы-төлү өстүрүп каары — аданеден хамааржыр. Дыка хөй таварылгада «даргалар чүү кылып олурарыл?», «шагдаалар кайнаар көрүп турарыл?» дээн чергелиг чарбышкын чөп бе? Ийе. Олар база аная оңурбас ужурлуг. Ол ындыгдаа болза, ада-иелериң талазындан кончуг хөй үүлдер хамааржырын утпаза эки.

Хоорай, суурлар кезин чоруп турар ээлээдилер кымнарның төлдерил? Оларның дугайында Кызыл хоорайның назы четпестер хүлээр болгаш хуваар чериниң ажылдакчылары ада-иезиниг дыңналырга, безин тоовас болуру кэйгамчык. 14-18 харлыг оглу азы кызы хонук-хонуу-биле хамаанчок, чангыс кежээ безин чиде бээрге, ада-ие улустун чүрээ канчаан оожургалдыг шыдажыл олурарыл? ИХМ-ниң уруглар хүлээр болгаш хуваар чериниң инспектоуу Н. И. Бурхинова-биле чугаалашкан мен. Ол уруглары аная чеже-даа хонарга, сураглаваас ада-иелериң ханзызы узун дээрзин бадыткады. Чижээ, Кызылдан 10 харлыг Лиданың авазы А. М. Монгуш, Каа-Хем суурдан 14 харлыг Мартаның ачазы Д. С. Монгуш (авазы Чаданада чурттап турар) уругларын чаңгыс-даа ап келбээнер. (Сөөлүнде Мартаны Ак-Довуратан төрел угбазы аппаргаан).

Сөөлгү үеде Улуг-Хем райондан, ылангыя Шагаан-Арыгдан уруглар хөй кирип турар. Чижээ, 10 харлыг Сергейниң авазы Буйницкая, 14 харлыг Эдуардтың авазы Цыбина оолдары каш-даа уруглар хүлээп алыр черже кирерге, тоовас болганнар. Кызылдан 14 харлыг Слегтин Аваза Гаврилова уруглар хүлээп алыр черниң мырынай дужунда чурттап турар хирезинде, оглу аная 74 хонарга чаңгыс-даа кээп көрбээн. Оон ие эргезин казып каан боорга, ону ол төлүнден адырлып алышкын кылдыр саналаа хире. Оол авазынга чагаа база бижээн, оозу сонга баарындан эртер-дүжерге көрүп олурар. База-ла Кызылдан 12 харлыг Женя уруглар хүлээп алыр черге 60 хоиган. Ачазы Михаил Юрьевич оглуң ап келбээн (авазы ону бичизиниде-ле каапкан). Шамбалыгдан 15 харлыг Т. Ондарны ада-иезиң ап келбеске участок шагдаазынга хүлээдип бергеннер. Оол боду мунгак, чүве мыттавас, «хөөкүйну ада-иезин эттээр хире» деп Наталья Ивановна каразыды.

Бо каш чижек безин чамдык ада-иелериниң ажы-төлүнге кандыг хамаарылгалыын артык тайылбыр чокка көргүзүп турар-дыр. Ол уруглар каякаяа чоруп турар болурул? Бирги кварталда автовокзалга 36 уруг хонуп чыткан, ПТУ-1-ниң ниити чуртталга черинге — 14, мурнуу микрорайонның каат бажыныңарның подъезд, подвалдарындан—7, дискотекалардан — 7, «Кызыл» аалчылар бажыныдан — 6, ажыл-чем садыгларындан булочка, сүт аймаа оорлан турган туттурган уруглар — 7.

Районнардан уругларын Кызылда төрелдериниче акшакөпеек бербейн чорудупкаш, сагыш шелээн олурар улус бар боор-дур. Келир үениг дээш, ажы-төлүвүс дээш харысалганы дыңзыдып, боданыр үе келбээн эвес чүве бе мон? Төлүг чүгле төрүп кааш, оон салым-хуузун агымче салыптар эрге ада-неге турар бе? Болувусту кижилер деп санап чоруур болзувусса, шак ындыг арын-нүүр чок, чон мурнунга ынчыг, сеткил чованчыг үүлдер болдурбас ийик бис.

Кем-херек үүлгедир, оорлаар, арагалаар чоруктарның нептерел турарының чылдагаанын Алдан-Маадыр суурдан тудугжу **Ширин-оол Ооржак** ажыл чок чоруктун тывылганы-биле холбап турар. Оон чагаазындан мындыг одуургларны маная киирейн: «Кайда-даа ажылдавайн турар аныяктарны ажылга хаарە тудар деп саналдар үнүп турза-даа, оон чүү-даа бүтпейн турар. Школа дооскананыяктар улаштыр өөренип кирип чадап каарга, оларны ажылга белен хүлээп албас болур. Тывага чылдынна чайгы үеде Кавказтан келир валчыларывыс хөй акшалыг черлерже ажылдап кирип алган болур. Эрткен чайын Алдан-Маадыр школазының өөреникчилериниң соодукчузун ол аалчыларга берипкен, а өөреникчилериниң чем аймаа изиде үрелирге, удуртукчу башкылары сүрүшкеш, чадап каан болгай. Мону чүү деп билирил? Аныяктарга амыдыралчы деткиишкинни көргүзер болза, олар чүге ажылдап шыдавас деп?».

Аныяк кижилер ортузунга күзенчиг эвес үүлдериниң тыптып, дазылданырынга ажыл чок чорук кончуг таарымчалыг хөрүүн болуп турар. Республикада ажыл чок чоруктуң чылд

Бурят АССР-ниң культура хүннери Тывада

Бурят АССР-ниң культура, уран чүүл болгаш чечен чогаал хүннери Тывада май 10-да эгелээн. Бурят культура хүннериниң киржикчилериниң аразында ат-сураглыг кижилер бар. Олар Тываның чамдык районнарынга база аалдап чедер.

Ам бурят чогаалчыларның чамдык шүлүктерин Мончуш Кенин-Лопсанның болгаш Юрий Кюнзегештиң очулгазы-биле «Шынның» номчукчуларынга бараалгаттывыс.

Жорж ЮБУХАЕВ.

САЯННАР

Кайгамчык час хөлбеңнедир дүжүп кээрге,
Кара черже чинчи, дамды тоглап бадар.
Амыр-шөлээн арыг ишти ыжык черден
Айлаң-күштар ырлашканы дыңналып кээр.
Агарааннаан койгун кежи кышкы бөргүн
Ажай буурул улуг Саян уштуп каалтар.
Ыяс хүндүс бедик сыннар тода көстүр,
Арыгларга ногаан бүрү частып келир.
Шала күскээр Саян даглар түрлүг апаар,
Чалбак аргаа шиви, пөштер ногаан артар.
Койгун кежи кышкы бөргүн Саян сыннар
Кончуг далаш аяннандыр кеде каалтар.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН очулдурган.

Баир ДУГАРОВ.

ИРКИТТЕР

Шаг дег дүрген, дойлуп хөлзээн
Шапкын, саарыг Иркут хемниң
Чалгыглары соянларын
Чарызы дег ылгын манныг
Чарылар дег,
Часкы үер
Чаш көктү чава бадар.
Иви малдыг иркиттери,
Иркут хемим, утпаан сен бе?
Хая-дашка далдаравас,
Кастыктары хатка додаан
Көшкүн чоннуң чадырлары
Көпсе-хөлге хаажы чораан.
Чазын тыртса — аңын чооглаар!—
Часпас адар улус чораан.
Ак хар сүзе төрүттүүгеш,
Ак хар сыртай назы барадар.
Чадыры дег сүүр-сүүр баштыг
Чалым, даглар хүрээлепкен.
Черниң чымчаан, дошкун күштүүн
Чемелевейн чурттап чораан.
Салгакчыга — чииртим тоолун,
Чараш адын хемге бергеш,
Арга чернин иркиттери
Арлып, көжүп чоруй барган.
Дүне, хүндүс даглар хеми
Дүвүренчиг дагжап чыдар:
Чалгыглары сугну эвес,
Шагны чуктээш, шаалап баткан.

Юрий КЮНЗЕГЕШ очулдурган.

ЧУРУКТА: Кызылда аалдап келген бурят артистерниң уран талантызын Тываның найысылалының хамык чону улуг сонуургал-биле көрүп магадаан. Оларның күүселделеринде танцы-самнар, уран ырлар, өрээлдерлиг күүселделер бар. Ынчангаш бистиң көрүкчүлеривис өңнүктерниң уран чүүлү-биле таныжып, оларның кынгырама хоюг үннерин сонуургап дыннап, адыш часкап, чогаадыкчы чедишкиннерни күзеп турган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

Телевидение

ИЮНЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Чыл үелери». Июнь. 9.30—10.30: «Хоорай кыдыында эмнелге». Уран-чечен фильм. 16-гы сериязы. 16.30 «Ye». 17.00 Уруглар шагы. 18.00 Найыралдың меридианнары. Концерт. 18.45 «Чылдар эрткенде ужуражыышкын». Радио болгаш тележурналист Ю. В. Фоминниң чогаадыкчы ажылының дугайында телеочерк. 19.20 Удмурт АССР-ниң күрүнеңи «Италмас»-ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 20.00 «Хоорай кыдыында эмнелге». Уран-чечен фильм. 17-18 сериялары. 22.00 «Ye». 22.30 Коллаж. 22. 35 Россияның партия конференциязынга уткуштур. Политиктиг чугаалажылгалар. 00.05—00.30 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. маргылдаазы. Голландия биле Египеттиң шилиндек командалары.

КЫЗЫЛДАН

19.15 «Тыва черде». Үнидүрүлгеде: Медээлер. «Июнь 17-де — Медицина ажылдакчызының хүнү». «Чурттаар оранбажың—2000». Делегей байдалының дугайында беседа. Медээлер. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Информастыг 8.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Бельгия биле Мурнуу Көрейниң шилиндек командалары. 9.15 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Голландия биле Египеттиң шилиндек командалары. 10.15 «Хөглүг карусель». Мультфильм. 10.25 Уругларга фильм. «Расмус — тоныачы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 11.40 Кусковога орус хөжүм телефестивали. 12.15—13.35 «Куруне кызыгаары». Уран-чечен фильм. 5-ки фильм. «41 чыл». 2-ги сериязы. 17.00 Бут бөмбүү. Делегей программа. 22.45 Бут бөмбүү. Делегей маргылдаазы. Уругвай биле Испанияның шилиндек командалары. Италиядан дамчыдылга. 01.00—04.00 Информастыг программаның улаштызы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.15 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Чылдагаан». Ставрополь крайының кедээ ажыл-агыйының нарын айтырыглары. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

ИЮНЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Без единой улики» 9.00, 11.10, 13.20, 17.30, 19.40, «Крик тишины» 15.30 шактарда.

Видеозал: Сборник мультфильмов № 5 10.30, «Гонки «Пушечное ядро» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Как проводят каникулы Болек и Лелек» 9.00, 12.30, «Горький можжевельник» 10.20, 13.50, «Ситара» 15.20, 18.00, 20.40 шактарда.

Видеозал: «Как три мушкетера» 17.00, «Идеальное преступление» 13.00, 15.00, 19.40 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Под принуждением» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Авария —дочь мента» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

ИЮНЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Белый велосипед» (Турция) до 16 лет 9.30, 11.30, 13.30, 17.30, 19.30, «Крик тишины» 15.30 шактарда.

Видеозал: «Бронсан ли—чемпион» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Как проводят каникулы Болек и Лёлек» 9.00, 12.10, «Черные ступни» 10.20, 13.30, «Ситара» 15.10, 17.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киносборник № 26 11.00, «Лошади в океане» 14.50, «Месть и закон» 16.50, «Стук и дверь» 13.00, 19.40 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Городок лотосов» (2 серии) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Авария»—дочь мента» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Роман с камнем» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Бурят кыдыраштан

СЕЛЕНГА ХЕМ ЭРИИ ЧЕРДЕ

Бай-ла Моолдан ужукталгаш,
Байкал хөлче далаш аккан,
Селенга хем эрии черде
Сеткил өөртүр хоорай бар.
Албан ужум анаа чорааш,
Алзыныр чурттаан-даа мен.
Найыралчы буяттарныңа
Арнын көрүп, танышкан мен.
Улуг иштен каас-чараш
Улан-Удээ барган кижи
Чалгааараар-даа ужур турбас,
Чанарын-даа утпу кааптар.
Демир-орук кускуннашкан,
Самолёттар каржып ушкан.
Дески мандып чаартынган,
Сайзыраңгай хоорай чорду.
Хөгжүлденни хажыызындан
Көрүп, таалап чоруп турбайн,
Тудугларын бирээзинге
Тууйбу салып артарым кай.

Сарыг-оол КУУЛАР.

СЭКП ТК-ның болгаш СССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылда «Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын эжиждер дугайында» доктаалын удуртулга болдургаш, Тес-Хем райкүүскомунун улус өөредилге килдизи чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар.

ӨСКҮСТЕРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Районда 35 бүдүн өскүс болгаш 302 чартык өскүстерге хөй-ниити фондузундан чылдын-на 9500 рубльге идик-хепти садып берип турар. Өскүс уругларны халас путёвкалар-биле «Сайлык», Гагарин, Дубинин аттыг лагерьлерже дыштандырып чорудары чурумчуп чаңчылчаан. 1989 чылда 15 хире бүдүн болгаш чартык өскүстер пионер лагерьлеринге дыштанган. Районнуң тус-тус школаларындан өскүс уруглар лагерьлерге халас дыштанырындан аңгыда, ырак-чоокче экскурсияларга база киржип турар. Чижээ, чоок черлерже экскурсиялаарын санаваска, Берт-Даг ортумак школазындан ийи өскүс уруг халас путёвкабиле Польшаже аъттаныпкан. Ындыг чижектер эвээш эвес.

Өскүстер болгаш өске-даа уруглар хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Районнуң школачылары болгаш ясли-садик уруглары хөрек демдектерин садып таратхаш, В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң агар саныче 660 рубльди шилчиткеннер.

Уруглар эргезин камгалаар талазы-биле килдистин инспектору ада-иезиниң хайгааралы чок өскүс арткан уруглары өй-шаанда илереткеш, дарый хемчээн ап турар. Өскүс арткандарны школа-интернатка тургузар ийакпе, азы төрелдериңе болгаш өске-даа кижилерге азырап алыры-биле райкүүскомунуң шиитпирин ёзугаар берип турар.

Танов ДАШ-ООЛ.
Уругларның эргезин камгалаар талазы-биле инспектор.

ТЫВА АССР-НИҢ ИХМ-ИНДЕ

Республикада кем-херек үүлгедиишкининиң нептерээни-биле холбаштыр июнь 8-те ИХМ-ге чөвүлел хурал болуп эрткен. Анаа улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин даргазы Ю. П. Слободчиков, СЭКП Кызыл хооркомунун бирги секретары В. Г. Бальков, а ол шыкаш ИХМ-нин партия комитединиң секретары В. К. Гусев олар олурушканнар.

Ажылчы чоннуң саналдарынга даянып, толаргай хемчеглерни алырын шиитпирлээн. Тыва АССР-нин Дээди Совединин доктаамал комиссиязындан, республиканың Министрлер Чөвүлелинден база административтиг болгаш партия органнарындан ниитизиби-биле 70 кижи составтыг бөлүктер бүгү хооррайорганнарже чорупкан. А ол шыкаш Кызыл — Тээли, Кызыл — Эрзин, Кызыл — Арадан болгаш өске-даа оруктарда КАИ ажылдакчыларының рейд бригадалары, штаттан дашкаар ажылдакчылар, наркологтар дежурныйлап турар.

А июнь 6-дан июль 6-га чедир республикада орук шимчээшкининиң айыл чок чоруунун көрүлдези чоруп турар.

Чазаглыг оруктарда орук шимчээшкининиң айыл чок чорук албаны дүн-хүн чок дежурныйлап турар. Профилактика ажылында бүгү милиция ажылдакчылары хаара туттунган. Профилактика ажылы дүн-хүн чок чоруп турар, а дүнекинин 23 шак соонда нарядтар күштелген.

Доктаамал рейдилер үезинде чазаглыг оруктарны болгаш автобус маршруттарын бүзээлээр, бир эвес сезиниг барымдаалар бар болза, автотранспортту болгаш хамаатыларны хынаар.

Бо бүгү ажылдарга ажылынарның милицияга дуза чедирер отрядтары, бүдүрүлгелерин болгаш организацияларның техниказы, а ол шыкаш ИХМ-нин өөредилге төвүнүн курсантылары хаара туттунган.

Ниитилелге ажыктыг күшажылга хаара туттунмаан, хөй-ниити черлериңе, арага магазиннериниң чаңында чыылган кижилерже улуг кичээнгейни угландырган. Участок инспекторлары хөй-ниитинин чуртталга черлериңде паспорт чурумунун хыналдазын чорудуп, подвалларны болгаш өске-даа черлерни хынап турар. ИХМ-нин болгаш ХИХК-ның аппарат ажылдакчылары күш ажылчы коллективтерге барып, элээдилер болгаш аныяктар-биле ужуражылгаларны чорудуп эгелей берген.

Дээштиг хемчеглер чөвүлел хурал болган хүнден тура-ла алдының эгелей Сергеи. Июнь 8-9 хүннериңде ИХМ-нин, Кызыл хооркүүскомунун ИХК-зинин ажылдакчылары, өөредилге төвүнүн курсантылары болгаш «Тувагражданстрой» эргелелинин (Саичы Б. Т.) эки тура улусчу дружиназы найысылалга профилактика ажылын чоруткан. Хөй-ниитиниң корум-чурумунун камгалалынче «Госкомнефтепродукт» эргелелиниң (Н. Ф. Ситников), «Красноярскэнерго» салбырының (В. Г. Голев), «Красноярскгэстрой» автобаазазының, Туризм болгаш экскурсиялар талазы-биле төвүлелдин, ТЭС-тин тудуг эргелелиниң дружиналары үнмээн.

Ийи хонуктун дургузунда өзириктер сергедир черге 119 кижини эккелген, оларның 67-зинин өзириниин улуун барымдаалааш, анаа хондурган. Ынаар кирген кижилерни аразында Бай-Тайга районун прокурорунун албан-хүлээлгезин күүседип турар А. К.- К. Монгуш, чуртталга-коммунал ажыл-агыйын девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының инженер-геодезизи А. Л. Власов, а ол шыкаш инженер Г. К. Оюн база бар болган.

2, 3, 6, 15 дугаарлыг автобустар маршруттарының хынаалдазынче улуг кичээнгейни угландырган. Автобустарга 43 кижи өзирик чораан, олар шупту сагындыртканнар. Ийи кижи отвёртка карманнап алгаш чораан.

Каа-Хем районнуң 28 харлыг чурттакчызы Анатолий Хертек биле Кызыл хоорайның 32 харлыг чурттакчызы Роман Ооржак милиция ажылдакчыларынын сагындырыын тоол чөрбээки дээш, биче хулиганнаашкын дээш хемчегге онаашканнар. № 6 автобуска Шеми чурттуг, кайда-даа ажылдавайн турар Николай Монгуш дээрзи хулиган үүлгедиглерни кылган. Милиция ажылдакчылары болгаш дружина кежигүннери 18 ниити чуртталга черлерни болгаш 6 бажыңын подъездилерин, подвалдарын хынаан. 3 элээдинин ада-иелериңе хүлээдип берген. 8-ин назы четпээнериңе хуваалда, хүлээп алышкын черинче чоруткан, 10 кижини база-ла шак ындыг черже шилчиткен.

Бир хүн дургузунда хоорайда 35 кем-херек үүлгедиишкиннери болган, оон 19-ун дораан истеп хынаашканнар, илереткен. 66 кижини, ХИХК-га чедирген, 39 өг-бүле чогушкырыжын сохсаткан. Оларның 19-у биче хулиганнаашкын кылганы дээш хемчеглерге онаашканнар. 24 харлыг Родион Иргит өг-бүлеге чогуш үндүрген, Хандагайты суурнуң ажыл чок чурттакчызы Маадыр Донгак «Кызыл» ресторанынга хулиганызыг чорук кылган. Кызыл хоорайның чурттакчыларын: 44 харлыг Николай Полиття, 1951 чылда төрүттүнген Юрий Кудановту, 24 харлыг Юрий Оюнну, а ол шыкаш 50 харлыг Д. Хомяковану, 51 харлыг Н. Шелеповану дүржоктавын турганы дээш иштики херектер килдизинге эккелген.

Милиция ажылдакчылары моон мурнунда истелгеге турган оор алган ИЖ Ю-5 № 214769 мотоциклди, хамаатты Ю. А. Губаревтин гаражындан оорлаан ИЖ П-5 № 54—31 ТВА мотоциклин тыпкан.

Арагалаашкынының үржүүндан болгаш алгыш-кыыштың түңнелинде кем-херек үүлгедиишкиннери база болгулаан. Лопсанчап кудумчузунда уран чүүл училищезинин общежитиезинге арганзашкынын түңнелинде күрүне филармониязының артизи Уран-оол Монгуш бижек-биле балыглаткан. Каразыттыры турар, кайда-даа ажылдавайн турар Александр Кыргыс дээрзи туттурган. Кызыл хоорайның чурттакчызы Амыр Куулар-ның кады арагалап турган эжи аказ өлүмнүг кемдээшкинни чедирген. Кем-херек үүлгедиишкининиң кол нургулайы баштайгы үезинде-ле тодаратты-ган. Июнь 8-те кежээкинин 16 шакта «Детский мир» магазинниң чаңында Долазна Бойсоглан дээрзиниң акша болгаш документилер суккан сумказын билдинмес оол ушта тыртып аппарган. Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы, ажыл чок 30 харлыг Владимир Иргит туттурган. Ол-ла хүн ТДЛТЭШИ-ниң складындан 212 рубль ниити түүнүг япон кассеталарны оор алган. Кайда-даа өөреңмейн, ажылдавайн турар В. Юдников дээрзи туттурган.

Июнь 8-те Ленин кудумчузунда милицияның улуг сержантызы, салбыр командиринин дузалакчызы Омак Ондар 20 харлыг уругга хамаарыштыр кем-херек үүлгеткенинге каразыттырып турар Чөөн-Хемчик районнуң Тове-Хая суурунун, чурттакчызы 23 харлыг Орлан Саян дээрзин туткан. Июнь 9-та № 2 арага магазинниң чаңында үптээшкин болган. Магазин девискээринге чоруп турган хүндүсү патрўль дезип бар чыткан ооллу көрүп каан. Милициянын участок инспектору сүрүүшкүнүү эгелээн. Дезип бар чыткан эр кижи тудуг девискээринче кире халаан, чаштына бээрип ораладшкан. Участок инспектору өрү сагындыыр бооллашкынны кылган. Дезип бар чыткан кижи турупкаш, шагдааны шанчарын ораладжып, оон чепсээн хунаап аарын бодаан. Ол үеде шагдаалар С. П. Бочкарев биле А. В. Семенов олар чедип келгеш, үптекчиниң тудуп алганнар. Ол болза Кызыл хоорайның чурттакчызы Демьян Ондар болган.

Профилактиктиг ажылдар уламчылаашкан. Ук ажылдарның кызчаар чоруп турарынын дугайында медээлерни, өзириктер сергедир черден, дежурный кезектен репортажларны ИХМ-нин парлалга бөлүү болгаш журналистер солуннар арынарынга, радиотеледамчыдылгаларга бээр.

Саналдар, сүмелер талазы-биле силер Тыва АССР-ниң иштики херектер министри В. Б. Кара-Салга 2-10-25 азы 92-3-05 телефонче долган болур силер.

ЧАА БОДАЛ, КҮЗЕЛ-БИЛЕ

Моон мурнунда чылдарда Красноярскиниң көдээ ажылагый институдунуң Кызылда филиалынга эрги столовая турган. Анаа аъш-чемниң ассортиментизи кызыы, чемненир уеде стол, сандайлар чедишпезинден оочур маназр, хөй үешак чидирер үүлдерге студентилер, башкылар бо-ла таваржы бергилээр. Черле дыка-ла таарымча чок болуп турган. Ам ындыг эвес: байдал үндезини-биле өскерилген. Ол столоваяны чаартып, эде кылган. Иштики каасталгазы безин онаа: чараш, көрүштүг. Артында-ла ишти делгем апаран ышкаш кылдыр сагындырар. Ийда чаа столдарны, сандайларны салган. Хары үгда 80 кижи чемненир.

Чаа столоваяда В. Ф. Герман удурткан поварлар ажылдап турар. Валентина Федоровна бодунуң ажылынга хамаарыштыр мынчаар чугаалады:

— Ниити повар стажым 18 чыл. Дуржулгам улуг, биллим четкир. Бистер чаңгысээлчегге ажылдаар бис. Коллектив улуг эвес: ийи повар, кассир, сава чуукчузу, аштакчы бар. Неделяда беш хүн ажылдаар, а дыштаныр хүннерде дыштаныр бис. Аъш-чем аймаа-биле столоваялар болгаш рестораннар трезн хандырып турар. Бөгүн салат, чуурга холумактыг согуна, аржы холумактыг салат, сметана, быжырган колбаса, мүн белеткеп алдывыс, Эътти дараазында алыр бис.

Ол хүн аңаа чемненген студентилер, башкылар өөрээн сеткилин чажырбайн илередип турганнар. Директорнуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы Валентина Хертековна Кара-Сал кысказы-биле мынча дили:

— Бо бистиң чемненип олурарывыс өрээлди үүлге филиалдың башкыларынга таварыштыр дерип, эде кылган чүве. Столовая эки-дир. Арыг-силиг, каасталгалыг. Ындыг байдал аныяк кижилерни культурлуг чорукка кижизиндер, чаңчыктырар. Бо ажылда директор Хеймер-оол Опановичниң кирген үлүү улуг, ол дээш башкылар, студентилер аңаа өөрүп четтиргенин илередир апаар. Чемни белеткээни эки-дир, өртээ база чиик-тир. Амгы хүннерде бот-өөредилгелиг студентилер база четкилеп келгилээн. Ам оларның-биле мында 640 хире кижи бар. Студент кижиниң чемненип алыр чери чаныда болурга, ол оон өөрсиникте улуг деткимче ышкажыл.

О. Х. Ондар бо филиалды удуртуп эгелээш мындыг-ла үр болбаан. Ынчалза-да ол ажылды ылап-ла чугаадыкчы ёзу-биле сегирип алган. Ам чамдык түңнелдиниң көстүп келгени бо. Филиалдың удуртукчузунуң коллективке, кадрларга, өске дузалал ажылатыйга хамаарылгазының дугайында бодунуң бодалын марксизм-ленинизм кафедразының доцентизи Сымчит Будаевна Дугарова мынчаар илереткен:

— Хеймер-оол Опанович ажылдаар-ла кижи-дир. Эртен эрте-даа көөрге маңаа, кежээ орай-даа көөрге маңаа турардыр. Столоваяны эде дерип, чазрты кылыр, аңаа аъш-чем тывар дээш кызымак ажылдады. Хөй күштү үндүрдү. Бистер, башкылар, ону билип, көрүп тур бис. Кадрлар шилиңшкинин база ышкаш чорукка. Оон чаа, эгелекчи үүлдери хөй-дүр. Студентилериниң тудуг отрядын тургузуп турар. Олар өөредилге корпусторының болгаш общежитиениң септелгезинге ажылдаар. Бирги корпустуң ыяш шалазын мрамор биле бүрүп солуур. Бо ажылдарны база-ла ол боду удуртуп, холга ап турар. Оон ыяш ол студентилериниң бот-башкарының ажылдаар чоруун чедип алырынче улуг кичээнгейни салып турар. Студентилер бодунуң коллективиниң ёзулуг кежигүнү мен деп чүвени, ээ кижи-дир мен деп чүвени медереп билир кылдыр кижизиднриңиз, өөредириниң айтырыын директорувус чедишкиниг шиитпирлеп турар.

Башкыларның бо бодалдарына каттыжар херек. Чүге деп айтырыг тургустунун келир чадавас. Аңаа харыылап көрейн. Эки кылган ажылдың ээзи черле мактаттыра бээр, аңаа үнелел ыяап-ла турар. Хеймер-оол Опановичниң амдаа бодап алган, кылыр дээн үүлдери хөй. Бир корпустун ханазын тыва уткалыг чараш чуруктар-биле каастааш, аңаа филиалдың эмблемазын ылгай чурудуптар деп, ол бодап турар. А ол ханаңын базарынга тыва ат тиккеп, оон иштин тыва эт-херекселдер-биле дерип планныг.

База бир бодалы мындыг. Өске корпустун чаңынга теплица туттурар. Ынчан ногаанны кызын-даа чиир апаар. А ынчап чоруй дузалал ажылагыйын хөгжүдерин көрүп турар.

Кызын дружиниктеп турганы, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунун Кызылда филиалының общежитиезинге үш кижи чеде берген бис. Келир үеним дээди эртемниг болуп доозун үнер чамдык специалистериниң чурум чогун көргеш, ынчан кайгаан мунгарал-биле чугаалажып турган бис. Ону сактып келгеш, ол дугайын чугаалаарымга, Хеймер-оол Опанович мынча диди:

— Ам экижээн болдур ийин. Ында участок төлээзи шагдаа ажылдай берген.

Общежитиеге корум-чурумну экижидер талазы-биле база бир эки базымнын эгези ол болган.

Шангыр-оол ДОРЖУ.

АРЫННЫ ХЕВИР КИИРИПТЕР

Диживис бистериңи арыысты аяа-шинчи киирер. Ынчалзажок диштеривисти камнаваан баарывыстан аарын чиилип, а харын чамдыкта курзуюп турарывыс ужуру ында. Ону эмчиниң смезин ёзугаар арыглап чуурр эки. Арыг-шеверин сагыааныыстан аарыг диштеривисти эмнедир ужурга таваржыр бис. Үрелген диштерни туруп, оюлган диштер эмнээр салбыр. Самагалдайда бар. Районнуң чурттакчылары, аңаа баар. Оон ажылдакчыларынга четтиргенивисти илередип ор бис.

Ынчалзажок бо эмнелгеде диштиг кылыр тускай специалист чок. Ону кылдырарга ыяап-ла Кызылче чорук кылыр кээр. Ындыг эмчини чорудуп бээрин чурттакчылар күзеп турар. Маңаа болуминуң диштерчини салдырганыныңы чугаалаксадым. Дижим аныямдан-на аарын келген. Диш аарыындан бүгү назынымда качыгдап келдим. Ынчангаш бо чүүлду бижип орарым бо.

Кызылда диш эмнелгезинин турар бажыны амгы үеним негелдезинге дүүшпес. 30-40 чылларның бичин чавыт бажыңында сыныарлажып турар. Ындыг-даа болза, ында эп-найыралдыг коллектив ажылдап турарын аңаа эмнедип турар үеме билдим. Фёдор Алексеевич Халиков менээ диштиг салып берди. Артынга-ла халас дивес силер бе. 67 харлыг пенсионер боорумга, мынаар хайырлаанны ол. Аңаа «Шын» солуну дамчыштыр өөрүшкүүмү илередип ор мен.

Бо-ла чоруп турган, диш кылыр эмчилериниң ажылынын нарынын эскердим. Бодарынын сонуургап, солунга чурук-хөрүүн корреспондентилер үндүрер болза деп-даа бодап орар мен. Бо эмчилерге диштери курзук, шуут мурнуку диштери чок улус безин келир. Оон эмчиже кирип, кылдырган үнүп келирге, арыышырайы хевир кире берген үнүп келир чорду. Артындала аныяксый берген ышкаш сагындырар. Чонга ачы-дузаа чедирип орар эмчилериниг кеску ажылынын херечизи бо хире.

Эргим, Фёдор Алексеевич! Силериниң кылып берген диштериңер сугарайны догдурадыр дайнап, тоорукту казыраар казып, шаандагы кадык диштер сагышка киредир. Бүүнүг эмчиге база катап четтирдим.

Кара-оол ОЮН.
Тес-Хем район.

Кызылдың аъш-чем садыының магазиниңинде далай капустазындан кылган консервалар хөйү-биле кирген. Ол үүште кижиниң организминге чугула херектиг аминокислоталар кончуг хөй. Ылангыя ижин-шөйүүду аарыларындан (гастрит, колит) аарып чоруур кижилерге ол солуттунмас чем. Далай капустазы ханың шыларын эжиждер. Ынчангаш эмчилер кестирин эмнеткен болгаш херел-биле эмнеткен кижилерге оку чемге ажыглаарын сүмелеп турар. Ол үүште бром дээр бүдүмел өрэ системазының ажылын эжиждер. Деязизи аартап семирип эгелээн кижилерге, эжеманың чамдык хевирлерин эмнээриңе бо үүштү база ажыглап турар. Хүнде-ле 40—50 грамм бо үүштү өске чемнерге холуп турган чиирге, кижиге кончуг таарымчалыг болур.

Далай капустазының консервазындан мындыг ыяшылыг чемнерни кылып ап болур:

«Русалочка» дээр салат — 200 г. далай капустазын, 300 г. хайындырган кандыг-даа балыкты, 150 г. маринаттаан огурецти, 70 г. согуناны үүрмектей доораап, аңаа 150 г. ногаан горохту, 70 г. үүнүш үзүн холаап, холуштур былган алыр. Перецти, дусту амзап турган, чедир салыр.

Ногаадан кылган винегрет— картофель, морковь болгаш свекланы ангылай хайындырып алыр. Чаа азы дузаан яблокту болгаш огурецти картап алган, бичиледир доораар. Чаа капустанын даштыкы картын ап каапкаш, үскен далган дег кылдыр доорап алыр. Бо бүгү чүүлдерни ногаан горох, далай капустазы база үүнүш үзүү-биле эки холуштуруп алыр. Оон кырынга чуете хереглээр ногаан үүнштерни каап каар.

Бир порциянга 50 г. далай капустазын, 20-20 г. картофельди, свекланы, морковьту, капустаны, согуناны горохту, огурецти, согуناны азы кулча сывын болгаш 15 г. үүнүш үзүн чижеглей алыр.

Кызыл хоорай Совединин күүскому, Тыва АССР-нин бойдус камгалалының талазы-биле Күрүне комитеди хоорайның бойдус камгалалының талазы-биле хоорай комитединиң даргазының эргедужаалыгга конкурсту чарлап тур. Кандидат тускай дээди эртемниг, удуртукчу ажылга ажыл стажы 3 чылдан эвээш эвес болур.

Чарлалды парлаан хүнүндеи эгелээш, бир ай хуусаада биллириишкинни киирер.

Айтырыгны дараазында адрестен билип ап болур: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, бажың 2, кадр килдизи, телефон: 3-22-50.

Чуртталга бажыңнарының, тудугларының, чер участокторының, сад, огород шөлдери алганнар, ол шыкаш хүүзүнда гаражтар эзлери 1990 чылдың тудуглар, чер үндүрүглерінин июнь 15-те төлээриниң хуусаазы четкенин Кызыл хоорай Совединин сакхөө килдизи сагындырып тур.

Үндүрүглерин чогуур үезинде төлээр. Хуусаазын эрттиргеннерге хүн бүрү 0,2 хуу хемчээлдиг хөлээр. Үндүрүглерин Кызыл хоорайның бүгү ажаалга каасалары хүлээп ап турар.

Аныяктарның «Дамырак» деп чогаадыкчы каттыжышкыны Тыва АССР-ниң хамаатызы (кандыг-даа нациялы) болур болгаш СССРЭ-ниң дээди база ортумак өөредилге черлериңде өөренип турар шуут өскүс болгаш инвалид студентилериңе база сургуулдарынга материалдыг дузаламчы көргүзер фондуну ажыктаан.

Ындыг дузаламчы алыксап турарлар. «Дамырактың» дирекциязынга бүрүткедип алыр. Аңаа кээде дараазында документилерни ап алгаш келир: паспорт, студентиниң биледи, чурттап турган черниң Совет органнарындан кыллыртын алганы социал байдалының дугайында шынызыла, өөренип турар черниң администрациязының болгаш студентилер чөвүлелиниң дилег бижин, ону хамаарышкан албан-дужаалдыг кижилер ат салып база таңма базын шыныктырган болур, 3х4 см. хемчээлдиг үш фото-чурук.

Айтырыгны дараазында адрестен билип ап болур: Кызыл хоорай, телефон № 3-35-13, 19 шак соонда телефоннаар.

АДА-ИЕЛЕРНИН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединин күүсекчи комитединиң улус өөредилге килдизи хоорайның шупту школаларынга, оон иштинде № 4, 8, 11, 14, 15 школаларының 1-ги тыва классторынга, а № 9 школаның 1 болгаш 2-ги орус классторынга 1990—1991 өөредилге чылында өөренир өөреникчилериниң данзызын июнь 11-дея 23-ке, август 13-тея 25-ке чедир чорударын ада-иелерге чарлаан тур.

(Солуннуң дараазында номери июнь 15-те үнер).

667000. Кызыл хоорай Красноармейская, 100 — Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25 идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузут — 3-34-98; 3-41-23: ◆ үлетпүр — 3-34-49: 3-36-73: ◆ агроулетпүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03: 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейи Зарганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
ымазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-нин Ном үндүрер чер. болгаш ном садыының херектериниң күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 431. ТС—00398.